

BRAĆA ZANOVIĆ KAO PREDSTAVNICI RACIONALIZMA NA TLU CRNOGORSKOG PRIMORJA

Sofija Kalezić-Đuričković

In the culture of South Slavs rationalism was specific for the 18th and beginning of the 19th centuries. In the beginning of the 19th century Montenegro was a country developing according to two fundamentally different socio-political models. On one side there was a continental region of the so called Old Montenegro composed of four districts. The spiritual life and tradition were marked by folklore and oral expression, while in their scope we recognize Christian motives and values. Another model of the social and spiritual structure was particularly developed in the Bay of Kotor which had been a part of the Republic of Venice for several centuries - the model of the Catholic religion with developed institutionalisation in all important domains of public life. In such a cultural environment the Zanovic brothers - Stefan and Miroslav, appear as the main representatives of rationalism on the territory of the present Montenegrin coastline.

Duh crnogorskih književnih stvaralaca uslovljen je dvijema vrstama kulturoloških okruženja. Stvaraoce iz tzv. cetinjskog kruga karakterisao je racionalan stav u prosuđivanjima, vezan za izražajnu mješavinu narodne i crkvenoslovenske leksike. Primorski pisci pretežno su se javljali kao refleksi zakašnjele barokne tradicije, sa aktivnom upotrebom narodnog i italijanskog jezika. I pored toga što su različiti stilski i žanrovski modeli bili uslovljeni dubljim, istorijskim razlozima, životna osnova ipak im je ostala trajno bliska. Stefan Zanović predstavlja jedinu književnu

pojavu od formata krajem XVIII vijeka koja se nalazi između ovih krugova. Takva njegova pozicija javlja se kao izraz dubljih zakonomjernosti, svim bitnim činjenicama vezanim za njegov život. Dok su drugi pisci crnogorskog racionalizma (ili prosvjetiteljstva) poticali iz odgovarajućih središta ili duhovnih centara svojih pokrajina, on je rođen na porodičnom imanju Babindol, nedaleko od Budve, 1751. godine, kao jedan od šestorice sinova oca Antuna i majke Franice (Franke). Zanović je od rođenja podstican prestižnim porijeklom – otac mu je bio budvanski knez, a majka kapetanska kćerka. Dok su drugi čitavog života bili strogo vezani za mikrosvijet svoga porijekla, on se i prije punoljetstva kretao prostorima desetak evropskih država.

U drugoj polovini XVIII vijeka, Zanović je živio burnim ličnim životom, sa lakoćom mijenjajući društva i dvorce u kojima je živio. Iz Budve put ga je vodio u Veneciju, gdje se već kao mladić zanosio velikim intelektualnim temama, da bi školovanje nastavio u Padovi. Iz Venecije je osvajao prestižne evropske prostore, upoznavajući kultne italijanske i francuske centre, od Pariza, Drezdena i Amsterdama do Slonjima i Varšave. U svim ovim sredinama nalazio se pod raznim uticajima, ali je njegovu prepoznatljivost uvijek karakterisala opsesivna zaljubljenost u književnost. Njegov život podsjeća na dinamičan roman – naučnici koji su se najviše bavili ovom temom, najveću energiju su uložili u faktografsko rekonstruisanje njegovog životopisa (Brejer, Pantić, Rotković), dok rad na kritičkoj rekonstrukciji njegovog djela još uvijek nije objavljen. Ne zna se šta je sve ovaj stvaralac napisao i publikovao, još uvijek je zbog neprevedenosti nedostupna većina njegovih djela, pa ne postoji integralno tumačenje njegovog opusa.

„Epoha prosvetiteljstva, u svom relativno dugom trajanju“, o liku i djelu ovog neobičnog stvaraoca piše Radomir Ivanović, „od posljednjih decenija XVII do prvih decenija XIX vijeka, najviše domete kod nas ostvarila je u drugoj

polovini XVIII vijeka, u periodu u kome je živio i stvarao budvanski kosmopolit i volterijanac Stjepan Zanović (1751–1786). Teoretičari i historičari ideja ovu Epohu s pravom nazivaju „filozofskim dobom“ ili „pedagoškim stoljećem“. U njemu književna umjetnost istovremeno obavlja čitav niz raznovrsnih funkcija u zadovoljavanju duhovnih potreba. Ona služi kao vaspitna, moralizatorska, kritička i satirička vrsta djelatnosti (Ivanović 2008 : 243).

Osim književnim stvaranjem, Zanović se bavio još nekim djelatnostima, od kojih je svaka nosila ton visokog rizika – putovanja i promjena mjesta, ljubavne avanture i magnetska privlačnost hazardnih igara. Od 1769, kada je sa bratom Primislavom protjeran iz Venecije, a iduće godine iz Treviza, oni se sele iz države u državu, zajedno ili pojedinačno. Iz Treviza su pošli u Napulj, pa gonjeni od policije prešli u Rim, da bi naredne stanice bile Torino, Milano i Firenca. U Firenci im je „žrtva“ postao engleski lord Linkoln, nakon čijeg su finansijskog kraha prešli u Francusku. Godine 1772. nalaze se u Londonu, pa u Amsterdamu, da bi u narednoj etapi Stefan stigao u Pariz, gdje na italijanskom jeziku štampa prve dvije knjige – *Razna djela i Pjesme*. Krajem ove godine iz Pariza, preko Rima, vraća se u Budvu (1774). U Budvi ga privlači motiv Šćepana Malog, pa u ostvarenju *Književnost Crne Gore i Boke kotorske od XV do XVIII veka*, Miroslav Pantić zapaža: „Iz Budve je Zanović odlazio u Crnu Goru, koja je bila sva u vrenju i velikoj pometnji posle neočekivane smrti Šćepana Maloga; vladika Sava tada je ponovo dolazio do nekadašnjeg svog uticaja i ranije slobode. Svoj boravak i svoje delovanje u Crnoj Gori u te dane Zanović je u mnogim podrobnostima opisao u svojoj knjizi o Šćepanu Malom – bolje reći o Šćepanu Malom i sebi samome – koju je deset godina kasnije pustio u svet i koja je tada izašla na francuskom jeziku i u više izdanja, a bila je prevedena i na italijanski“ (Pantić 1990 : 445).

Zanović sve češće pravi kombinacije sa vlastitim identitetom i geneološkim vezama sa ličnostima iz starijih istorijskih slojeva, što djelimično izražava sa svojim novim, navodno punim imenima. U posrednim vezama sa ključnim ličnostima francuskog prosvjetiteljstva – Volterom i Didroom, Rusoom i Dalamberom. Racionalistički oblikovana misao ga 1775. godine, približava Rusiji i carici Katarini II. Orijent sve više postaje pomodni društveni izraz, a da nije bilo Monteskijevih *Persijskih pisama*, ne bi se 1776. i 1777. pojavila ni Zanovačeva *Turska pisma*.

Nakon nastojanja da se približi Rusiji i Katarini II, iz Beča odlazi u Varšavu na dvor kralja Ponjatovskog, gdje nije dobro primljen. Poslije publikovanja *Turskih pisama*, protjeran je u Drezden. Putuje u Beč kod dugogodišnjeg zaštitnika kralja Fridriha Velikog, koji mu nakon upoznavanja sa sumnjivim transakcijama otkazuje gostoprimstvo, da bi najzad podršku našao kod kraljevića Viljema II. U približno isto vrijeme otvara ju se i druge mogućnosti, osobito na relaciji između Crne Gore i Rusije. Nešto kasnije, na red će doći Poljska sa njenom građanskom klasom na pomolu. Već sredinom sedamdesetih objavio je *Posmrtna djela*, simulirajući kao da nije u životu. Pored većeg broja sitnih, na red će doći krupnija i ambicioznija pisana ostvarenja – *Politička sudbina Poljske* i *Politički horoskop Poljske*. Slijede *Poezija i filozofija jednog Turčina* i *Veliki Kastriot od Albanije*. Od značajnih, kasnije će se među posljednjima objaviti knjiga o Šćepanu Malom. Sa knjigama, do čega je najviše držao, ponašao se kao i sa drugim stvarima u životu – za mnoge se ne zna gdje su objavljene, ni u koliko izdanja, niti na koje su sve jezike prevedene. Čak ni u velikim centrima ne postoji definitivna bibliografija njegovih posebnih izdanja.

„Vizantijski disident Stefan konte Zanović je zagonetka evropskih enciklopedista poslednja dva veka“, o zanimljivom liku ovog plemića i pustolova piše Gojko Čelebić. „Rođen je

polovinom osamnaestog veka u Budvi, u plemićkoj porodici koja se našla do skutova crnogorskim vladikama, ali već na granici punoletstva nalazimo ovog avanturistu u trgovačkim i kulturnim centrima Evrope, gde karta, piše sonete, zavodi plemkinje, ulazi u dvoboje, predstavlja se kao princ, žali se na progone jezuita, kandiduje se sa ozbiljnim izgledom na poljski presto, ostavlja za sobom kopilad i poverioce, postaje prijatelj krunisanih glava, beži iz tamnica, objavljuje knjige u najuglednijim izdavačkim centrima, kida carinicima ispred nosa, utiče na odluke prestolonaslednika, ostavlja za sobom neplaćene hotelske račune, kuša svoj stil na sintaksama velikih evropskih jezika, posećuje lupanere i bordele otkud se, pored ostalog, dopisuje sa svojim kolegom Kazanovom... Nemoguće je opisati život tog renesansnog čoveka. Ubio se 1786. u svojoj 37. godini u nizozemskom zatvoru u Amsterdamu, pritisnut poverilačkim optužbama u tuđini i nostalgijom časti“ (Čelebić 2008 : 192).

Od holandske vlade Zanović pokušava da naplati dugovanja bez pokrića za troškove koje je imao oko angažovanja profesionalnih vojničkih formacija. Njegovim tragom se uporno kreće ugledni lekar Bamus, koji nikako nije uspijeva da od pisca i avanturiste namiri dugovanja. Tek se smirio kad ga je strpao u domski zatvor, iz koga Zanović nikada nije izašao. Kraj njegovog života nalik je na uzbudljivo razrješenje kakvog romana. Kada se uvjerio da se krug oko njega zatvorio i da ga sudbinski steže za posljednji novčić naručio je od zatvorskog stražara bokal vina. Vino je popio, a staklom prerezao vene. Posmatran kao cjelina, njegov opus je najviše bio i ostao prepoznatljiv po idejnim obilježjima vlastitog doba. Zanović je živio u razvijenim sredinama, sastavljenim od raznih krajnosti. Upravo takva raznorodna iskustva akumulirala su se u njegovoj ličnosti, budući da se njegova ljubavna i ljubavno-deskriptivna poezija oslanja na renesansne poetičke pretpostavke.

Zanović na neposredan način govori o raznim temama. Asocijativnost je njegov primarni stvaralački princip, ali u spomenutim tekstovima dominira racionalnost stava i prosvjetiteljskog cilja. Pri kraju života objavio je u dva izdanja, na francuskom i njemačkom, knjigu pod naslovom *Misli* (1784, 1785), čije su sekvence nastajale tokom čitavog niza prethodnih godina. U *Mislima* se mogu podjednako naći modificirane formulacije opšteg karaktera iz knjiga starih autora, od Aurelija i Kvintilijana do Montenja, i druge, nove i originalne. Tako se iz prve skupine mogu pročitati: „Kada se pojavi pravi genije, prepoznaćemo ga po tome što će se glupaci i zlobnici udruživati protiv njega“ ili „Kritika i satira svega onoga što jedan veliki čovjek radi, danak je koji se plaća da bi se po nečemu izdigao iznad mnoštva“. Sam Zanović je došao do velikog iskustva u komunikaciji sa kraljevima i prinčevima, o čemu je ispisivao duhovite misli: „Prinčevi liče na šumsko drveće koje katkad pruža dobar hlad, ali veoma rijetko – plodove“ ili „Prinčeve treba posmatrati kao vatru – ni izbliza, ni izdaleka“ (cit. prema Kalezić 1998 : 54).

U *Mislima* su možda od najveće vrijednosti one Zanovićeve sentence u kojima je na jezgrovit način izražavao duh svoga doba ili lično iskustvo, kao ono o religiji – „Imamo dovoljno religija koje nas uče da se mrzimo, a malo onih koje nas uče ljubavi i uzajamnom pomaganju“, zatim o potrebi oslanjanja na vlastito iskustvo – „Nedostatak novca je nedostatak veći od svih jer se najčešće sakriva i najrjeđe oprašta“. Mnoge njegove proze mogu se kvalifikovati kao refleksivne, u čemu počiva njihova svježina i zanimljivost. I pored toga što po svojoj strukturi knjiga o Skenderbegu ne spada tipološki u ovu vrstu proze, na prostorima ovoga djela, kao da je sadržana čitava zbirka sličnih iskaza. Mada je predmetna osnova djela vezana za kontekst srednjovjekovlja, njegova misaona nadgradnja proizilazi iz poetičke filozofije prosvjetiteljstva: „Ja ne znam veće slave za

jednog vladara od sreće njegova naroda“; „Ne čini prijesto čovjeka poštovanim, već ugled trona zavisi od onoga ko na njemu sjedi“; „Vladara koji ostaje uvijek u krugu svoga trona i dvorjana gledaju kao neprijatelja i tirjanina“; „Nemojte mijenjati vjeru interesa radi“ (isto). Ove i slične *misli* zrače duhom pripreme Francuske buržoaske revolucije.

Kao izvor za bolje poznavanje Zanovićeve ličnosti, ideja i ambicija služe razni dokumenti i iskazi savremenika, ali i njegovo književno djelo. Pišući hronike i politikološke oglede, njegov stvaralački ideal nikada nije bio da izraste do naučničkog zvanja, u okviru kojeg bi izrazio svoje stavove i saznanja. Naprotiv, svi Zanovićevi tekstovi „protkani“ su psihološkim doživljajima, ličnom intonacijom i individualnim stavom. Riječ je o autobiografičnosti kao bitnom svojstvu većine njegovih ostvarenja. Kada takvi, autobiografski detalji nisu izloženi u samom djelu, oni su kao informacija plasirani u obliku pratećih komentara. Kada je trebalo da jakim biografskim argumentom potkrijepi svoje ambicije prema nekom od upražnjenih prijestola, albanском ili crnogorskom, on se predstavljao neposrednim obraćanjem, izmislivši geneološku priču po kojoj je svoje porijeklo po ženskoj liniji povezao sa Skenderbegom, a po muškoj sa Crnojevićima. Tako je u svojoj ličnosti spojio dvije stare dinastije, a sebe proglasio njihovim nasljednikom u jedanaestoj generaciji.

„A ko je oštećen njegovim izmišljanjem porijekla, od Crnojevića, Kastriota i sl.“, kritički se osvrćući na spomenute osobine Zanovićeve ličnosti, komentariše Radoslav Rotković. „Njemu je bio potreban novac da bi živio i pisao, a oni od kojih je on iznajmljivao pare imali su ga, a nijesu znali šta će sa njim. Da nije bilo mecena, ne bi ni znali za mnoge velike slikare i vajare koji su radili spomenike, crkve i freske i ikone u njima. Bilo je to vrijeme koje je prethodilo revolucijama i baš takvo vrijeme je i bilo potrebno tim revolucijama, kako im se ne bi

prigovaralo da ruše nešto dragocjeno. U osnovi svega leži igra u kojoj je kriv samo onaj koji gubi. Kad je osjetio da je izgubio, Zanović se – ubio. U brojnim autobiografskim zapisima Zanović je ocrtao sebe kao sanjara, usamljenika, nježnu osobu“ (Rotković 1998 : 205, 206).

Pišući o Crnoj Gori u knjizi *Šćepan Mali*, imao je na umu realnost koja nije daleko od njegovog Babindola, takođe i od njegovog vremena. U prikazu osnovne predmetnosti, Zanović postupa dvojako – u nizu slučajeva predmete prikazuje vjerno, dok u drugima daje radikalno izmijenjenu sliku stvarnosti. Crna Gora je tako prikazana sa aurom patrijarhata u osnovnim domenima života, kao što su društvo i tradicija, odsustvo institucije i kulture, kao i detaljima kakav predstavlja podatak da se sa Lovćena može ugledati druga obala mora. Realno je prikazana većina pojedinosti u vezi sa ličnošću i vladavinom Šćepana Malog, dok su naročito založenje reda u haotičnoj zemlji i nepobjedivost u odnosima sa Turcima dati pretjerano. Autor kaže kako u Crnoj Gori nema mjesta odakle se ne vidi otvoreno more i zelena polja „najljepša na svijetu“, a potom da „svi krajevi u unutrašnjosti obiluju rudnicima zlata i srebra“. Spomenuti podaci djeluju kao da mu se činilo da će – prikaže li zemlju sa više kontrasta – isprovocirati nekog od stranih faktora, da se sam domogne upražnjenog crnogorskog prijestola.

Namjenjujući knjigu stranoj publici, moguće da je naprosto prikazivao predmet u većem šarenilu, zbog kojeg bi mogao da poraste i rejting knjige same, odnosno da sebe prikaže kao atraktivnog stvaraoca – istraživača. Tako o ženama u Crnoj Gori on piše: „Čistota običaja Crnogoraca u mnogo čemu prevazilazi čistotu običaja današnjih civilizovanih nacija... Omladina je sva predata oružju i osjeća naklonost ka seksu tek u zrelo doba; djevojčice su vaspitavane daleko od onih zavodljivih uživanja koja omekšavaju današnje mlade... Majke doje djecu dvije-tri godine. Žene se obično porode za četvrt časa, nikada ne viču, ni

kod najsnažnijih bolova, i odmah poslije porođaja okupaju se u rijeci i ne pomišljaju da legnu u postelju. Ne zna se ništa o povojima ni o pokrivačima za novorođenčce... Žene su u ovoj zemlji do te mjere poštovane, da čak ni u ratno vrijeme niko ne smije da ih pretresa“ (cit. prema Rotković 2008 : 209–210).

Kada se našao u naponu stvaralačke snage, u sredini sedamdesetih godina, značajno je nastavio da proširuje komunikacije, vlastite fizičke i interesne vidike. Od ovog doba, naime, datiraju njegovi kontakti sa Petrogradom i Varšavom, kao i produbljenje veze sa Berlinom i Holandijom, u koju će narednih godina navraćati sve češće. Naročito je za njega važna situacija sa Poljskom, koja se već dugo vremena nalazila u parlamentarnoj krizi i dezintegraciji. Isprva pokušava da se približi novom kralju Ponjatovskom, na čijem dvoru iz određenih razloga nije dobro dočekan. Zanović je odranije učestvovao je u burnim razgovorima sa poljskom opozicionom entracijom udruženoj u Barskoj konferenciji. Bio je učesnik događaja i svjedok procesa koje je opisao u knjizi *Politička sudbina Poljske* (1776).

Od mnogih njegovih knjiga, ovo je djelo možda najbolje pisano. U njemu nema za ovog autora očekivanih pretjerivanja i kontrasta, iza kojih se nalaze ostaci baroknog nasljeđa, za koje je moguće da su uslovljeni piščevim nerealnim ambicijama. Uzroke lošeg poljskog stanja, Zanović vidi u unutrašnjoj društvenoj situaciji, te nerazvijenosti gradova i industrije, na jednoj, i neproduktivnoj seljačkoj masi, na drugoj strani. Da bi se došlo do oslobođenja energije potrebne su reforme, za koje u vodećim društvenim redovima nema sklonosti, dok revolucije po uzoru na holandsku ili švedsku, nema ko da povede. Mada je bio pod uticajem magnata i konfederalista, kao elementa velikoruske politike i ljubavnika carice Katarine, Zanović nije vidio da su njene reforme, kao reforma školstva, inicirane po spomenu tim nalogima. Pomalo neočekivano, najpreciznije ocjene ovaj

stvaralac je davao u domenu spoljne politike, pa je djelo *Politička sudbina Poljske* koncipirano kao odgovor na političke koncepcije Mihaila Kazimježa Oginskog. Ova knjiga je doživjela ubrzo nekoliko diskretno dopunjenih izdanja, od kojih je najbolje ono pod naslovom *Politički horoskop Poljske* (1779).

Od drugih tzv. „poljskih pisama“ pažnju privlači poetski ciklus *Ljubavne pjesme Gertrude od Poljske* (1779). U ciklusu pretežu elementi tradicionalne, barokne poetske atmosfere nokturna – noći, mjeseca, slavuja. Pojedine predstave pjesnik unapređuje – antičke baladične „nenije“ u njegovoj interpretaciji dobijaju smisao ljubavnih pjesama. U arkadijskim simbolima pjesnik često izlaže istovrsnost lirskog subjekta, što može da podsjeća na stilizovanu sentimentalnu ispovijest. Sentimentalni tonaliteta obilježen je rafinovanim refleksijama, dok se kroz barokne kontraste otkriva čovjekova dublja priroda. U ovom pjesništvu izražena je ideja desakralizacije – Bog je prestao da funkcioniše kao mjera i zakon svih životnih manifestacija, postoji Sveta zemlja. Sam se pjesnik ne zalaže da se bilo kakvi inovjerci sa nje otjeraju, čime izražava kosmopolitizam kao jednu od bitnih ideja modernog svijeta.

U odnosu na druga Zanočiceva ostvarenja, danas je teško nešto određenije reći o recepciji knjige *Turska pisma* u vrijeme njene pojave, ali su sve češća mišljenja koja ovo djelo vide kao mjeru stvaralačkih dometa ovog pisca. Kao i u većini ostalih slučajeva, ideja za *Turska pisma* nije nova, niti originalna. Već je rečeno da je u mladosti bio pod očiglednim uticajem velikih francuskih racionalista i enciklopedista, u ovom slučaju Montesquieja i njegovih *Persijskih pisama*. Valja napomenuti da se Zanočić mogao ugledati i na Filipa Ogiata Arka i njegova *Osmanova pisma*, pa junaku koji je autor pisama u Zanočicevoj knjizi nije slučajno ime Osman. Razumije se, Osman je literarni pseudonim za samog pisca.

Turska pisma su nastala na početku autorove zrele stvaralačke faze, 1776. godine. Kratko vrijeme nakon publikovanja, knjiga je izazvala reakciju crkvenih krugova i saksonskog dvora. Usljed ironičnog predstavljanja Fridriha Augusta III, Zanović je bio protjeran iz Drezdena, zbog čega je zaštitu potražio u Potsdamu kod Fridriha Velikog. Ovdje se nije duže zadržao, već je pravo i dugotrajno utočište našao kod kraljevića Viljema II. I sljedeća njegova knjiga poticala je iz kruga „orijentalnih tema“ – *Poezija i filozofija jednog Turčina* (Amsterdam, 1779). Po mnogim svojstvima *Turska pisma* se javljaju kao neobična cjelina. Od svih Zanovićevih ostvarenja, ono u najvećoj mjeri predstavlja rastresitu, disperzivnu strukturu. U formalnom smislu, većina od šezdeset i pet fragmenata imenovana je kao „pismo“ ili „turska pisma“, a ima i drugačijih – „odlomak“ i „pisamce“, „priča“ i „istorija“. Neki od ovih tekstova su naknadno umetnuti, među koje spada i pjesma *Velikoj i preuzvišenoj knjeginji Katarini II*, u prvom i integralnom prevedenom izvođenju na jezik Zanovićevog rođenja i porijekla. Knjiga je sastavljena od dva dijela – *Turska pisma* i *Pisma kneza Zanovića-Babindola* (1996).

Predmetnost djela čini umjetnički mozaik svih važnijih aspekata kolektivnog života i individualne egzistencije na određenom civilizacijskom prostoru i u konkretnom historijskom sloju. Zanović posvećuje jednaku pažnju bitnim i zanemarljivim pojavama; on opisuje zemlje i gradove, dajući precizne „slike“ velikih civilizacija koje je dobro poznao i drugih u kojima nikada nije bio. Zato se bez provjeravanja može reći da je ova proza podjednako stvarnosna i fiksijska. U njoj ima puno autobiografskih detalja i barem isto toliko kazivanja o drugim fenomenima. Posebno su važna autorova gledanja na pitanja religije i društva, prosperiteta i represije, kao i na pojedine aspekte aktuelne problematične situacije u Poljskoj. Stefan Zanović koristi detalje iz raznih izvora, iz čega

proizilazi njegova teorijska originalnost. Smatrao je da se pisac može podjednako uspjeti koristiti svojom i tuđom građom, a važno mu je bilo da sav strukturni sklop bude prožet jedinstvenim, novim autorskim duhom. Njegov stvaralački postupak danas se može sagledati kao otvorena struktura, pa se može reći da ovaj stvaralac djeluje kao daleki preteča ili anticipator pojedinih najnovijih iskustava u književnom stvaranju, među kojima se, bez uslovnosti – prepoznaje postmoderna.

Miroslav Zanović (1761–1834), pjesnik i političar, bio je brat ovog čuvenog književnika i avanturiste. Za razliku od braće Primislava i Stefana, koji su radi trgovačkih i drugih poslova bili u Veneciji, Miroslav se školovao u Budvi, što je presudno uticalo na njegovu poeziju, koja je sva u duhu narodnog jezika. Od atipičnih Zanovića, sinova Antuna Zanovića (1720–1801), sa stanovišta književne istorije, daleko je najznačajnije djelo Stefanovo, ali su izvjesnog traga ostavila i ostvarenja njegove braće – starijeg Primislava (1745–1790) i mlađeg – Miroslava. U tekstu *Zanovići u beleškama Antuna Kojovića* Zlata Bojović piše: „Prema Antunu Zanoviću Kojović je gajio veliko poštovanje. Prijateljstvo sa Miroslavom Zanovićem bilo je drugačije: intimnije, neposrednije, isprepletano nebrojenim zajedničkim poduhvatima u političkom, ličnom i društvenom životu. Kojović jeste bio učitelj Miroslavu Zanoviću, ali je razlika u godinama među njima bila mala. Kasnije njih je zbližila i naklonost prema Francuzima, promenljiva sreća kad su bili u pitanju razni potezi aktuelnih vlasti i bavljenje književnošću“ (Bojović 2008 : 201).

Miroslav je rođen u Veneciji, 1761. godine, ali je već kao petogodišnji dječak sa dijelom porodice prešao u Budvu, pošto su vlasti 1766. godine kaznile njegovog oca progonstvom zbog učešća u hazardnim igrama i drugim sumnjivim transakcijama. Vrijeme osnovne škole proveo je u starom porodičnom gnijezdu, što je ostavilo traga u njegovoj vezanosti za sredinu iz koje

potiču porodični korijeni, ugled i uticaji, na jednoj, odnosno opredjeljenje za narodni jezik u književnom stvaralaštvu, na drugoj strani. U istom vremenu, putovanja po evropskim kulturnim centrima brat Stefan je okončao povratkom u Budvu, 1773. godine.

Miroslav je u Budvi sve do 1780. godine, kada ga Stefan poziva sebi u Starzbur ili Slonjim. Ne ostajući ravnodušan prema takvom izazovu, opredjeljuje se za Slonjim, u tadašnjoj Poljskoj, sa stabilnijim uslovima kojima je zaloga bio grof Oginjski. Ono što je u daljem toku događaja u vezi sa Miroslavom Zanovićem, ne prikazuje se u „Zanovićevskoj“ ulozi i karakteru. Od 1797. godine na uzanom prostoru njegovog zavičaja, u posljednjim trzajima smjenjuje se nekoliko carstava – poslije trajnog sloma Mletačke republike, za prestiž na ovom uzanom tlu bore se Francuska, Rusija i Austrija. Sa svojim jakim razlozima u zbivanjima učestvuje i jedan od sudionika – Petar I Petrović Njegoš. Miroslav Zanović se javlja kao aktivni subjekat na političkoj pozornici, na kojoj se ne snalazi uspješno, nekoliko puta dospijevajući do teških tamnica u Veneciji, Zadru i Dubrovniku. Njegove su simpatije na strani Francuske i Crne Gore, koje nijesu u međusobno harmonizovanim odnosima. Crna Gora se tradicionalno oslanja na Rusiju, koja je u najvećem od dotadašnjih ratova sa Francuskom. Za oko jednu deceniju na početku XIX vijeka, vlast na području Boke prelazi iz ruke u ruku, da bi kao vojnički i politički pobjednik iz svih zbivanja izašla Austrija. Crna Gora osvaja izvjestan moralno-politički kapital, sa vidljivim povlačenjem u stare granice. Zanović je gubitnik na političkom i porodičnom planu. Sve više ostaje usamljenik, na kraju živeći od milostinje. Umro je 1834. godine.

Ukupno djelo Miroslava Zanovića skromno je obimom, sadržinom i oblicima. Globalno posmatrano, sa tridesetak poetskih tekstova, ono je na nivou jedne savremene zbirke. Ciklus

misli i refleksija različitog je porijekla i neujednačenog duha. Pojedine inserte autor je preuzimao iz slične starije knjige svoga brata Stefana, prevodio ih odatle ili iz sličnih knjiga starijih stvaralaca. Refleksivne sentence u njegovom djelu su opšteg karaktera. Umjetnički su najuspjelije one koje u većoj mjeri odišu racionalnim duhom novoga doba ili se kao na osnovni predmet pozivaju na razum, kao i druge u kojima se apostrofira ono u čemu preteže pojedinačnost, što je regionalnog karaktera, a kao iskustvo individualisano. Sa tridesetak pjesama, njegovo djelo je po obimu na nivou jedne prosječne zbirke. Kao što je već naslovom rečeno, u ovom krugu dominiraju počašnice, odnosno pjesme različitih motiva, najčešće ljubavnih, ali ima i drugačijih, od prigodnih do rodoljubivih. Najčešće su ove pjesme oblikovane kao varijacije svadbenog motiva.

Uspjelo raspoređene, one se mogu shvatiti ili doživjeti kao svojevrсни scenario ukupnog svadbenog obreda, od veličanja djevojačke ljepote do izražavanja veze dvoje mladih, od davanja svatova u pojedinim poetskim scenama do iskazivanja pojedinačnih očekivanja iz porodičnog kruga. Sve ove pjesme sastavljene su lakim stihom u živom ritmu, uz najčešću upotrebu sedmerca, ali i drugih struktura i dužina, čak do naglašeno melodičnog trinaesterca. U slučaju tzv. dugog stiha, osjeća se diskretni refleks narodnog pjesništva iz starijih kulturoloških slojeva, na primjer bugarštičkog. U mnogo češćim primjerima kratkog stiha provijava pjevnost građanske i narodne lirike, živahni ritam i, s obzirom na vrijeme u kojem su nastale, najčistiji poetski jezik. U zanimljivije od njegovih izreka i misli spadaju: „Prijatelji su na svijetu kao kola u Beč. Kada je dobro vrijeme na stotine te mole; kad je dažd i rđavo vrijeme i kada ti je potreba – ne možeš naći nijednoga. Način za imati mnogo prijatelja jest ne imati nigda potrebu od njih“, ili „Najveći grijeh među ljudima na svijet jest biti bez asprih: sve se oprašta, sve se

trpi, ma čojak brez asprih strašni je puk ka kuga carigradska“ (cit. prema Kalezić 1998 : 57).

Zanović se bavio i politikom, mada mu je spomenuti angažman, kao i književni, remetila nesigurnost koja je pratila čitavo njegovo zrelo doba, oličena u egzistencijalnim krizama i tamnovanjima. Za njegovo ime, međutim, nijesu vezivane tako česte afere kao za imena njegove braće, budući da se otac Antun vratio iz Venecije u Budvu, tako da je Miroslav cjelokupno dječjačko i mladičko doba proveo u rodnom gradu. U literaturi je najvećom mjerom zaslužan što je njegovao narodnu riječ i stih, a i sam je pisao u sličnom duhu. Njegovo djelo sporadično djeluje neobavezno i nedovršeno, ali nije lišeno estetske i moralne dimenzije. Ipak, angažman Miroslava Zanovića u ovom domenu je važan jer u njegovo vrijeme narodna književnost još uvijek nije imala cijenjenost i prestižnost, kakvu je stekla u doba romantizma.

Literatura:

- Pantić, Miroslav, *Pogovor knjizi Stjepana Zanovića „Turska pisma“*, Obod, Cetinje, 1997.
- Rotković, Radoslav, *Zanovićeva ostavština*, predgovor knjizi Stefana Zanovića *Pakao ili nebo*, Luča, Titograd, 1979.
- Pantić, Miroslav, *Književnost Crne Gore i Boke kotorske od XV do XVIII veka*, SKZ, Beograd, 1990.
- Kalezić, Slobodan, *Stefan Zanović – život kao roman*, u knjizi *Strukture i značenja (crnogorske književne teme)*, CANU, Podgorica, 1998.

- Čelebić, Gojko, *Die mobilmachung fon Zanolits und postdissidentische abrüstung*, u *Hommage Danilu Kišu* (zbornik radova IV), KPZ Podgorica, SŠ „Danilo Kiš“, Budva, Podgorica–Budva, 1998.

- Bojović, Zlata, *Zanovići u beleškama Antuna Kojovića*, u: *Hommage Danilu Kišu*, KPZ Podgorica, SŠ „Danilo Kiš“, Budva, Podgorica–Budva, 1998.

- Ivanović, Radomir, *Emanacije „divljeg genija“ u djelu Stjepana Zanolića (1751–1786)*, u: *Hommage Danilu Kišu*, KPZ Podgorica, SŠ „Danilo Kiš“, Budva, Podgorica–Budva, 1998.

- Kalezić, Slobodan, *Crnogorska književnost u književnoj kritici III (racionalizam, romantizam)*, Univerzitet Crne Gore, IP „Obod“, Cetinje, Podgorica, 2002.

- Racković Nikola, *Leksikon crnogorske kulture*, Društvo za očuvanje crnogorske kulturne baštine, Podgorica, 2009.